О.О. Книженко

Історичні витоки звільнення від відбування покарання з випробуванням

Питання пошуку оптимальних заходів протидії злочинності залишається на сьогодні одним із актуальних питань. Свідченням цього є запровадження раніш невідомого кримінальному законодавству інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням, який прийшов на зміну раніш існуючим умовному засудженню та відстрочки виконання вироку.

Проблеми умовного засудження й відстрочки виконання вироку досліджувались у роботах І.М. Гальперіна, М.А. Гельфера, О.А. Горяйнової, М.А. Єфімова, Х.Х. Кадарі, І.І. Карпеця, Г.А. Кригера, В.А.Ломако, Д.В. Ривмана, М.Ф. Саввіна, С. Сабаніна, К.А.Саркісової, В.В. Скибицького, Ю.М. Ткачевського, І. Штрайта, М.І. Якубовича та ін. Водночас, вивчення історії умовного засудження дає підстави для висновку, що в доктрині права стосовно походження цього інституту висловлено декілька точок зору. Тому за мету цієї роботи обрано з'ясування історичних коренів умовного засудження, що дозволить розв'язати низку практичних питань: підстави його застосування, умови звільнення, можливість покладення на засудженого певних обов'язків та ін.

Так, за твердженням К.С. Гогеля, батьківщиною умовного засудження є Америка й атлантичні колонії Англії. Сама ж думка про нього зародилася в 1887 р. в Бостоні (штат Массачусетс) завдяки поліцейському комісарові, який уважно ставлячись до злочинців, спостерігаючи за їх поведінкою, дійшов думки, що іноді правопорушника не слід таврувати в'язницею, а навпаки, необхідно випробувати, пригрозити йому тим, що в разі невиправдання виявленої довіри він буде покараний як справжній злочинець. Тому цей інститут має поліцейське походження, а виник перш за все з метою попередження майбутніх злочинів, а не покарання [1, с.35-38].

За переконанням М. С. Таганцева, прообразом умовного засудження були поручні записи, які зустрічаються в давньому праві Англії, Німеччини. Вони мали особливе значення в епоху припинення родової помсти і лише за законом 1887 р. Англія перейшла до системи випробування. Інший вид умовного застосування покарання зобов'язаний своїм походженням англо-американському законодавству штату Массачусетс, але у своєрідній формі інституту: засуджений віддавався під нагляд чиновника [4, с. 1393-1395].

М.С. Тимашев у розвитку умовного засудження пропонував виділяти два періоди. Протягом першого, що розпочинається з моменту свого зародження, тобто з 40-х років XIX ст., і приблизно до кінця 80-х рр., інститут умовного засудження постає як суто місцеве явище англо-американського права. Особливістю Массачусетської системи випробування є існування спеціальної посадової особи – probation officer, в обов'язок якої входив нагляд за умовно засудженим. Другий період розпочинається з 80-х рр. XIX ст. і характеризується, по-перше, перетворенням умовного засудження із суто місцевого англо-американського інституту на інститут світового

значення, і по-друге, диференціацією єдиного інституту на декілька систем, що значно відрізняються одна від одної [5, с.170].

На думку А.А. Піонтковського, ідея звільнення від відбування покарання з випробуванням на континентальній Європі виникла самостійно, а не шляхом запозичення. Зародилася вона під впливом необхідності в заміні й скороченні застосування короткострокового позбавлення волі більш дійовими засобами спочатку у Франції в 1884 р., а вперше була законодавчо визнана в Бельгії в 1888 р. [2, с.33]. Законопроект міністра юстиції Лежепа, котрий у Бельгії отримав силу закону, дозволяв відстрочувати виконання тюремного ув'язнення до п'яти років [3, с.49].

Світового визнання умовне засудження набуває після ознайомлення з ним правників багатьох країн на першому з'їзді Міжнародного союзу криміналістів (Брюссель, 1889 р.) та четвертому Міжнародному пенітенціарному конгресі криміналістів (Петербург, 1890 р.)[3, с.54].

Дійсно, аналіз історичних джерел свідчить, що починаючи з 1887 р. інститут умовного засудження сприймається законодавствами понад ста держав та автономних територій, розташованих у всіх п'яти частинах світу і перебуваючих на різних культурних рівнях. Метою його введення було бажання ізолювати особу, яка вчинила злочинне діяння, від осіб хибної моралі, які сприяють новачкам у злочині, у перетворенні їх на злочинців, з яких формуються надійні кадри рецидивістів [6, с.8].

У дореволюційній Україні, яка входила до складу Російської імперії, умовне засудження не застосовувалося, хоча його прихильники неодноразово здійснювали спроби ввести його в законодавство.

Одним із перших, хто порушив це питання перед Міжнародним союзом криміналістів, на якому обстоювалися ідеї соціологічного напрямку в науці кримінального права, був саме А.А. Піонтковський. За його активної участі було створено російську групу такого союзу, перший з'їзд якої, що відбувся в 1899 р., відгукнувся про умовне засудження як про інститут справедливості, людяності й державної корисності [7, с.54-57]. 3 січня 1905 р. на П'ятому з'їзді російської групи Міжнародного союзу криміналістів А.А. Піонтковський у своєму виступі запропонував «Проект закону про умовне засудження». Схваливши доповідь відомого юриста, з'їзд висловився за широке застосування умовного засудження однак, у життя воно не було впроваджено.

Лише після Жовтневої революції 1917 р. умовне засудження одержало законодавче визнання на теренах нашої держави. Як і в багатьох інших країнах, метою його впровадження було бажання ізолювати особу, яка вчинила злочин, від осіб хибної моральності. Історичний аналіз розглядуваної проблеми свідчить, що до проголошення в 1991 р. незалежності України кримінальне законодавство України розвивалося в рамках колишнього СРСР і багато в чому орієнтувалося на законодавство РРСФР. Однак, як відзначає П.П. Михайленко, в історії радянського кримінального права зовсім не відображено розвиток інституту умовного засудження, а тому в юридичній літературі науковцями вказувалося або на те, що законодавчого оформлення цей інститут зазнав з 1918 р. «Декретом про суд № 2», або на

те, що спроба його регламентації розпочинається з «Керівних начал з кримінального права РРФСР». Водночас П.П. Михайленко стверджує, що умовне засудження було введено в судову практику правотворчістю радянських каральних органів Російської Федерації ще до видання будь-яких декретів про суд, однак спроба надати йому законодавчої регламентації була вперше зроблена декретом РНК УРСР від 17 березня 1919 року [8, с.280]. Оскільки умовне засудження фактично вже застосовується судами і в Російській Федерації, і в УРСР, тому Український Радянський уряд 4 січня 1918 р. постановою «Про введення народного суду» не лише відтворив і поширив на території України положення «Декрету про суд №1», а й дозволив судам використовувати цей інститут, хоча цією постановою він ще не врегламентовувався, не давалося ні визначення його поняття, ні меж його застосування, ані тривалість іспитового строку [8, с.283]. Умовне засудження було взято на озброєння не тільки народними судами, а й революційними трибуналами, про що спеціально говорилося у ст.9 «Положення про революційні трибунали». Мотивуючи вирок, останні керувалися революційною правосвідомістю, інтересами соціалістичної республіки та класової війни [9, с.56].

Досліджуючи розвиток умовного засудження, Н.С. Тимашев відзначав, що при такому енергійному його поширенні стає цілком зрозумілим і різноманіття його форм. До колишньої англо-американської системи (форми), при якій умовне засудження застосовувалося судом на власний розсуд, вводилась особлива посадова особа – «probation officer», до обов'язку якої входив нагляд за умовно засудженим, приєдналися ще чотири системи: а) франко-бельгійська, яка зберігає умовне засудження судовим інститутом, дозволяє відстрочити вже призначене покарання, але від додаткових покарань відмовляється; б) німецька, яка сприймає дві останні ознаки франко-бельгійської форми, передає право застосування умовного засудження адміністративним органам і таким чином вбачається діаметрально протилежною англо-американській; в) австралійська (або змішана), яка становить своєрідну комбінацію англо-американської та франко-бельгійської форм: вона сприйняла їх загальну ознаку – судовий характер інституту й поєднання франко-бельгійської ідеї відстрочки вже призначеного покарання з відомими англо-американському праву додатковими заходами – мировою порукою й наглядом [5, с.171]; г) відстрочки переслідування, яка ідею помилування випадкового злочинця доводить до того, що умовно позбавляє його навіть від тяжкості судового процесу, оскільки засудження особи і призначення їй покарання відбувалося в разі невиправдання виявленої до неї довіри [5, с.172].

А.А. Піонтковський, аналізуючи форми прояву умовного засудження, виділяв лише дві системи побудови іспитового режиму (умовного засудження). Перша полягає в тому, що засуджений залишається наодинці зі своїми силами (ця система належить до європейського виду випробовування); друга передбачає піддання засудженого особливому нагляду (вона належить до массачусетсько-австрійського виду). За переконанням науковця, друга класифікація є привабливішою, оскільки вона не підвладна часу, чого не можна сказати про першу, яка виділяє форми умовного засудження

залежності від розуміння його юридичної природи, а під впливом часу змінюється й погляди щодо сутності розглядуваного інституту [2, с.167].

М.С. Тимашев у 1913 р. вважав можливим вести мову про новий період в історії умовного засудження. Його сутність полягає в прагненні законодавств різних країн до більшої єдності, у повній відмові від німецької форми умовного засудження, застосуванні франко-бельгійської форми на практиці; поступовому витісненні австралійською (змішаною) формою англо-американської і франко-бельгійської систем [5, с.172]. Однак ця позиція зустріла різку критику з боку А.А. Піонтковського, котрий наголошував на тому, що «про створення для цього інституту універсальної форми його вираження, придатної для всіх країн і народів не може й бути мови. Характер та особливості форм вираження цього інституту знаходяться в тісному зв'язку з характером та особливостями юридичного й суспільного життя відповідного народу. При становленні досліджуваного інституту можна вести мову лише про його побудову щодо умов життя того чи іншого народу» [2, с.137].

Щоб детальніше дослідити це питання, звернімося до кримінального законодавства окремих країн. Так, КК ФРН 1871 р. (глава IY) дозволяв судам умовно відстрочити призначене покарання, що не перевищує одного року позбавлення волі (при виняткових обставинах – двох років). Під час іспитового строку суд мав право призначити для засудженого спеціального помічника (прототип probation officer Массачусетської системи) і покласти на нього обов'язки [10, с.28-30].

В Англії згідно з Законом про повноваження кримінальних судів від 1973 р., з огляду на обставини вчиненого злочину й особистість винного суд має право застосовувати пробацію або умовне звільнення. Враховуючи, що умови пробації є значно суворішими умовного звільнення, суд вправі замінити пробацію останнім. Особі, щодо якої застосовано пробацію, водночас із вимогою невчинення нового злочину можуть призначатися додаткові обов'язки, які суд визнає необхідними для забезпечення її правомірної поведінки. Крім того, умовно засуджений має знаходитися під наглядом службової особи [10, с.20, 26].

За Кримінальним кодексом Голландії суддя, який виносив рішення про відстрочку призначеного покарання, повинен був визначити термін пробації (термін іспитового строку) й умови її проходження (ст. 14 b). Протягом строку пробації суд вправі покласти на засудженого окремі обов'язки (ст. 14 c), нагляд за виконанням яких здійснює Служба публічного звинувачення. Суддя (як і за законодавством ФРН) має право призначити спеціального чиновника для сприяння засудженому в дотриманні вимог правосуддя (ст. 14d) [11, с.43-45].

У США відповідно до підрозділу В «Пробація» 18 Зводу законів США (§ 3561) до засудженого також могла застосовуватися пробація з вимогою невчинення нового злочину й виконання покладених на нього судом обов'язків. Строк пробації, протягом якого особа знаходиться під наглядом службової особи і який залежить від виду вчиненого злочину й поведінки засудженого, може бути судом подовжено або скорочено [10, с.80]. Окремим штатам, зокрема штату Нью-Йорк, поряд з пробацією властиве

й умовне звільнення (§§65.00 – 65.05), яке застосовується, якщо пробаційний нагляд у даному випадку не підходить [10, с.135-137], однак умови пробації й умовного звільнення є подібними, а тому врегульовані однією нормою (§ 65.10) [10, с.138].

Шведському кримінальному законодавству поряд з умовним вироком (глава 27) відома й пробація (глава 28), які призначаються судом за вчинення злочину у разі, коли санкція у виді штрафу розглядається як недостатня. У такому випадку засуджений зазнає пробаційного періоду терміном у два роки при винесенні умовного вироку, й три роки – при пробації. Щодо призначення останньої обов'язки засудженого значно розширені й особа перебуває під наглядом спеціального органу – наглядової ради [12, с.223–231]. При цьому слід звернути увагу, що КК Швеції не визначає підстави застосування цих видів кримінально-правового впливу, віддаючи вирішення окресленого питання на власний розсуд суду, що на нашу думку, є суттєвим недоліком, оскільки не дозволяє встановити чіткої межі з іншими заходами кримінального впливу.

За КК Франції особі водночас із простою відстрочкою виконання вироку (ст.132-30) суд вправі відстрочити виконання покарання з режимом випробування (ст.132-40) [10, с.220-223].

За законодавством Японії (статті 25, 26) відстрочка виконання покарання застосовується щодо осіб, які засуджуються до позбавлення волі строком не більше п'яти років. Засуджений може бути підданий під нагляд адміністративної влади [10, с.333-335].

Подібні норми щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням, передбаченого КК України, містяться в КК КНР (ст.72) та КК Республіки Польща (ст.70) [13, с.271, 272; 14, с.81- 85].

Згідно з КК Іспанії (ст.80) суд чи трибунал, враховуючи ступінь кримінальної небезпечності особи, своїм вмотивованим рішенням вправі відстрочити виконання покарання у виді позбавлення волі до двох років. При цьому строк відстрочки залежить від призначеного покарання і може тривати від трьох місяців до п'яти років. У разі порушення винним покладених на нього обов'язків суду надається право подовжити відстрочку до п'яти років (ст.84). Протягом відстрочки крім основної вимоги – не вчинювати нового злочину – на засудженого можуть бути покладені наступні обов'язки: не відвідувати певних місць, не залишати місця проживання без дозволу суду, з'являтися за викликом до суду та інші вимоги, які суд вважає необхідними для соціального перевиховання особи (ст.83). Нагляд за засудженими покладається на адміністративну службу [15, с.34, 35].

За кримінальним законодавством Латвійської Республіки (ст.55) також можливе застосування умовного засудження, але не лише до позбавлення волі й арешту (як у КНР), а й до штрафу (як у Польщі) чи примусових робіт. Як і в КНР, додаткові покарання при умовному засудженні виконуються самостійно, на засудженого покладаються певні обов'язки. Такі засуджені, як і в інших розглянутих країнах, також знаходяться під контролем [16, с.49].

КК Білорусії (статті 77, 78) дозволяє засудження з відстрочкою виконання вироку й засудження з умовним незастосуванням покарання. Такі

види засудження відрізняються тим, що умовне незастосування покарання можливе не лише до позбавлення волі, а й до направлення у військову частину. Відстрочка передбачає значно ширший перелік обов'язків, які можуть бути покладені на особу. Суд також вправі подовжити відстрочку від шести місяців до одного року, хоча тривалість іспитового строку залишається більшою при умовному незастосуванні покарання. Наслідки відстрочки й умовного незастосування покарання подібні з наслідками умовного засудження, передбаченого законодавством Латвії та КНР [17, с.312].

За новим КК Російської Федерації 1996 р. (статті 73-78), якщо суд дійде переконання про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він ухвалює вважати призначене покарання умовним. При цьому, крім обов'язку невчинення нового злочину, можуть бути призначені додаткові покарання (крім конфіскації майна) і виконання певних зобов'язань. Згідно з кримінальним законодавством РФ іспитовий строк може як подовжуватися, так і скорочуватися [18, с.173].

Проведений аналіз свідчить, що умовне засудження передбачається у багатьох державах. Практично один і той же захід кримінально-правового впливу на засуджених у різних законодавствах отримав різні назви: умовне засудження, звільнення від відбування покарання з випробуванням, пробація, відстрочка виконання покарання. Про спорідненість цих інститутів свідчать подібні підстави, порядок і наслідки їх застосування. Зважаючи на це, видається цілком можливим погодитися з Н.С.Тимашевим, що поступово австралійська (або змішана) система умовного засудження, при якій особа, перебуваючи під наглядом спеціальних органів, зобов'язана виконувати обов'язки й додаткові покарання в разі їх призначення, витісняє англо-американську і франко-бельгійську форми випробування. Варто зауважити, що законодавства багатьох держав передбачають можливість здійснення контролю за такими засудженими, тому, враховуючи запропоновані А.А. Піонтковським різновиди систем побудови іспитового режиму, доводиться визнати, що перевагу отримала та, згідно з якою засуджений перебуває під спеціальним наглядом.

Список літератури: Гогель К.С. О желательности и возможности введения в России института условного осуждения // Журн. М-ва юстиции. 1897. № 7. 2. Пионтковский А.А. Об условном осуждении или системе испытания. Одеса, 1894. 3.Труды пенитенциарной комиссии С-Петербургского юридического общества. СПб., 1890. 4.Таганцев Н.С. Русское уголовное право: Часть общая. В 2-х т., Т.2. СПб., 1902. 5.Тимашев Н.С. Новейший фазис в истории института условного осуждения // Журн. М-ва юстиции. 1913. №7. 6. Фалеев Н.И. Условное осуждение (новая область его применения). М., 1904. 7. Егоров С. Отец условного осуждения // Законность. 1998. №3. 8. Михайленко П.П. Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР. Частина І. Київ, 1959. 9. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. / Под ред. И.Т. Голякова. М., 1953. 10. Уголовное законодательство зарубежных стан (Англии, США, Франции, Германии, Японии): Сб. законодат. Матер. / Под ред. И.Д. Козочкина. М., 1999. 11. Уголовный кодекс Голландии / Науч. ред. Б.В. Волженкин: Пер. с анг. И.В. Мироновой. СПб., 2000. 12. Уголовный кодекс Швеции / Науч. ред. Н. Ф. Кузнецова, С.С. Беляев: пер. С.С.

Беляева СПб., 2001. 13. Современное уголовное законодательство КНР. М., 2000. 14. Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. А.И. Лукашев, Н.Ф. Кузнецова: Пер. с польск. Д.А. Барилович СПб., 2001. 15. Уголовный кодекс Испании / Под ред. и с пер. Н.Ф. Кузнецовой и Ф.М. Решетникова. М., 1998. 16. Уголовный закон Латвийской Республики: Пер. с лат. Минск, 1999. 17. Уголовный кодекс Республики Беларусь / Вступ. ст. Л.И. Лукашова, Э.Л. Саркисовой. 2-е изд., испр. и доп. Минск, 2001. 18. Уголовный кодекс Российской Федерации. М.,1996.

Надійшла до редколегії 29.08.05

О.В. Синєгубов

Поняття та правове регулювання захисту честі та гідності працівників міліції

Конституція (Основний закон) України проголосила Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою (ст.1). Останні перетворення в політико-економічному житті України, зміна соціальних цінностей та орієнтирів зумовили вихід у системі суспільних пріоритетів на перше місце людини як особистості. Зокрема, згідно зі ст.3 Конституції України вищими соціальними цінностями визнається людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Тобто, всі інші блага, у тому числі й матеріальні, знаходяться в ієрархії соціальних пріоритетів нижче і є суспільними благами другого порядку. І саме такий підхід до місця і ролі людини та її внутрішнього (духовного) світу в системі соціальних цінностей відповідає міжнародним стандартам прав людини [12] та зумовлює необхідність їх повного та всебічного регулювання та охорони на галузевому рівні, насамперед нормами цивільного права.

Ці положення мають безпосереднє значення для органів внутрішніх справ України. Перш за все, вони дають підставу для визначення та розуміння їх головного призначення за сучасних умов – виконання найважливішого конституційного обов'язку держави: охорона та захист прав і свобод людини, створення безпечних умов життя.

Разом з тим органи внутрішніх справ виступають не тільки як суб'єкти, але й як об'єкти діяльності із забезпечення життєдіяльності суспільства, його окремих членів. Як і всім громадянам України, працівникам органів внутрішніх справ гарантується конституційне право на охорону їх особистих немайнових прав, особливо в процесі їхньої трудової діяльності.

У цій статті ми розглянемо особливості цивільно-правового захисту честі та гідності працівників міліції.

Стаття 1 Цивільного Кодексу (далі ЦК) УРСР 1963 р. передбачала відповідно до Основ цивільного законодавства Союзу РСР, які діяли до 1991 р., що у випадках, передбачених законом, кодекс регулює також інші особисті немайнові відносини. Іншими словами, виходячи зі змісту названої статті, цивільне право регулює по суті три види суспільних відносин: майнові; особисті немайнові, пов'язані з майновими; особисті немайнові, не пов'язані з майновими. Фактично регулювання особистих немайнових відносин, не пов'язаних з майновими, зводилося до норми ст.7 ЦК УРСР про захист честі і гідності.